

Suomenkielisten akateemisten oppikirjojen nykytilanne Suomessa

■ Virpi Yliraudanjoki

Tietokirjallisuuden edistämiskeskuksen tilaama selvitys akateemisten suomenkielisten oppikirjojen nykytilanteesta Suomessa julkistettiin elokuun lopulla pidetyssä TIETOKIRJA.FI-tapahtumassa. Selvitys koskee tieto- ja oppikirjailijoiden asemaa ja toimintaedellytyksiä sekä suomenkielisten akateemisten oppikirjojen julkaisemisen nykytilannetta Suomessa.

Tekemäni selvitys on määrällinen ja laadullinen yleiskatsaus, joka tarjoaa pohjatietoa suunnitella tarvittavia toimenpiteitä suomenkielisten akateemisten oppikirjojen suhteen. Selvitykseen on sisällytetty suomenkieliset akateemiset oppikirjat painetussa ja sähköisessä muodossa. Selvitys koostuu verkossa olevan oppimateriaalin luokituksesta, oppikirjojen tekijöille ja kustantajien edustajille suunnatusta sähköpostikyselystä sekä oppikirjojen käyttäjien eli opiskelijoiden haastatteluista.

Selvityksestä käy ilmi, että tarkastelluilla koulutusaloilla (yhteensä 21) käytetään paljon

erityyppistä oppimateriaalia. Jokaisella koulutusosalalla käytetään suomenkielisiä akateemisiä oppikirjoja. Myös vieraskielisiä akateemisiä oppikirjoja käytetään yhtä koulutusalaan lukuun ottamatta jokaisella koulutusosalalla. Suomenkielisiä käsikirjoja, ammattieettisiä materiaaleja ja suosituksia, raportteja ja katsauksia, arviointoja, julkaisuja ja ohjeita, oppaita ja esitteitä käytetään pääsääntöisesti alle puolella koulutusaloista, vieraskielisiä sitäkin vähemmän. Suomenkielisiä tutkimuksia, myös toimitettuja, käytetään reilusti yli puolella koulutusaloista, vieraskielisiä käytetään lähes saman verran. Erityyppisiä e-oppimateriaaleja käyttää enimmillään noin neljäsosa koulutusaloista. Reilusti yli puolet koulutusaloista käyttää verkossa olevia erilaisia oppimisympäristöjä.

Selvityksessä tarkasteltiin lähemmin kolmea koulutusalaan käytetyn oppimateriaalin osalta. Matemaattis-luonnontieteellisellä koulutusalaalla (fysiikka) käytetään lähes pelkästään vieraskielisiä akateemisiä oppikirjoja suomenkielisten

sijaan, kun taas käytetyt opetusmonisteet ovat lähes pelkästään suomenkielisiä. Humanistisella koulutusallalla (historia) painottuu jossain määrin vieraskielisen oppimateriaalin käyttäminen, myös e-muodossa. Lääketieteellisellä koulutusallalla (lääketiede) käytetään lähes samassa määrin suomenkielisiä ja vieraskielisiä akateemisia oppikirjoja. Käytettävät opetusmonisteet ovat suomenkielisiä. Lisäksi käytössä on verkossa olevia erilaisia oppimisympäristöjä.

Oppikirjan tekijät kokevat oppimateriaalin tekemisen itsessään palkitsevana, motivoivana ja ammatillisesti kehittäväenä tilanteessa, jossa vallitsevan yliopistopolitiikan mukaan suomenkielisten oppikirjojen teko ei enää ammatillisesti meritoi. Kirjoja tehdään usein osana omaa akateemista leipätyötä, myös vapaa-ajalla, ilman erillisiä palkkioita. Satunnaiset apurahat tai stipendit paikkaavat tekijäkorvausten puuttumisesta tai niukkuutta. Oppikirjan tekijät korostavat taloudellisen tuen lisäämisen merkitystä, jotta joka alalla tarvittavien akateemisesti hyvätaositien oppikirjojen saatavuus voidaan turvata.

Myös kustantamojen edustajat ovat huolissaan oppi- ja tietokirjojen kustantamiseen liittyvän julkisen ja säännöllisen taloudellisen tuen niukkuudesta. Aikaisemmin yksi merkittävä rahoituslähde oli oppimateriaalituki, jonka opetus- ja kulttuuriministeriö lakkautti vuonna 2006. Tilanteesta johtuen kirjoittajien saamat apurahat voivat tarkoittaa kustantajien näkökulmasta merkittävää osaa akateemisten oppikirjojen kustannusrahoituksesta. Niukat taloudelliset realiteetit ovat myös voineet johtaa oppikirjahankkeiden keskeyttämiseen tai lykkäämiseen. Kustantajat esittävät toiveen alkurahoituksesta, joka auttaisi saattamaan kirjaprojektit loppuun. Kustantajat näkevät oppikirjan kustantamisen kuitenkin kannattavana mikäli käyttäjäkuntaa ja markkinoita löytyy oppikirjankäyttäjien lisäksi myös muualta. Pääsykoekirjat ovat kustantajien näkökulmasta yksi kannattava tuote. Kustantajat esittävät toiveen yliopistokirjastojen liittämisestä kirjastoapuraha- ja avustusten piiriin. Lisäksi kustantajat toivovat, että oppikirjojen sisältöön ja laatuun satsattaisiin enemmän ja löydettäisiin rahoituskanavia myös pienlevikkisille kirjoille.

Oppikirjojen käyttäjät eli yliopisto-opiskelijat summaavat lukevansa mieluiten akateemista suomenkielistä oppikirjallisuutta. Haastatellut toivovat lisää erityisesti menetelmäkirjallisuutta ja tieteenalakohtaisia katsauksia, myös poikkitieteellisistä näkökulmista. Haastateltujen mukaan yliopistojen tutkintovaatimukset ja kirjastot eivät kommunikoi tarpeeksi keskenään, minkä vuoksi yliopistojen kirjastoissa on tarjolla liian vähän erityisesti pakollisten kurssien suorittamiseen vaadittavia kirjoja. Siksi opiskelijat joutuvat turvautumaan muihin kuin yliopiston kirjastoihin ja myös e-kirjoihin.

Oppikirjan käyttäjien haastatteluista käy ilmi, että opiskelijat lainaavat mieluiten tarvitsemansa kirjan kirjastosta, painetussa tai e-muodossa, mutta mikäli kirjaa ei ole saatavilla kynnsä turvautua verkosta ladattaviin laittomiin piraattiversioihin laskee. Haastatteluissa esitetään toive eri toimijatahojen paremmasta yhteispestä. Sillä viitataan yhteiskunnallisen tutkimustoiminnan (tutkijaryhmät), kirjankustantamojen, yliopistojen tutkintovaatimusten ja niiden uudistamisen sekä kirjastojen parempaan yhteispeliin, jotta saataisiin ajankohtaista tietoa oppikirjamuotoon ja jotta myös kirjastoista lainattavien e-oppikirjojen lukumäärää voitaisiin lisätä ja saatavuutta helpottaa. Se ehkäisisi haastateltujen mukaan myös piratismia. Eri tahojen yhteispestillä edistettäisiin parhaalla mahdollisella tavalla eettisesti kestävää toimijatahojen ja oppikirjankäyttäjien toimintaa.

Dosentti Pirjo Hiidenmaa on laatinut selvityksen pohjalta seuraavat toimenpidesuosittukset:

1. Akateemisten oppikirjojen saanti suomeksi ja ruotsiksi tulee turvata kaikilla aloilla. Erityisen tärkeää on turvata kandidaattivaiheen koulutuksessa tarvittava oppikirjallisuus. Yliopistojen tulee ottaa opetuksen kehittäminen samalla tavalla strategiseksi tavoitteeksi kuin tutkimuskin. On aloja, joilla on ajantasaisia akateemisia oppikirjoja, toisia joilla ei ole, kolmansia, joilla oppikirjoina käytetään esim. monografiaväitöskirjoja tai muita oheisaineistoja. On myös aloja, joilla oppimateriaalit voivat pirstaloitua yliopis-

to-, laitos- tai opettajakohtaisiksi monisteiksi, verkkosivuille ja luentojen oheisaineistoiksi. Tämä voi olla resurssien tuhlausta: jokainen opettaja tekee omia aineistojaan jokaisessa oppiaineessa, eikä alalla synny yhteistä keskustelua ja arviointia aineistoista. Tarvitaan suunnitelmallisuutta ja tavoitteita. Julkaisumuodot voivat vaihdella sen mukaan, mikä on kulloinkin taroituksenmukaisinta. Kirja voi olla painettu tai sähköinen (p- tai e-kirja), kyseessä voi olla tuote (julkaisu) tai palvelu (esim. oikeus käyttää verkkoaineistoa). Yhteen teokseen voi kuulua sekä painettuja että sähköisiä osia.

2. Opetus- ja kulttuuriministeriön on otettava huomioon akateemisten oppikirjojen tuki ja kannustimet. Hankkeiden käynnistyminen ei voi olla vain yksittäisten tutkijoiden varassa, eikä riski voi olla vain kirjoittajilla ja kustantajilla. Vaihtoehtoja:

- A) Ministeriö voi ottaa tämän huomioon yliopistojen tulosneuvotteluissa ja rahoituksessa.
- B) Ministeriö voi rahoittaa akateemisia oppikirjoja oman apurahajärjestelmänsä kautta, jolloin tuki tulee suoraan kirjoittajille.
- C) Oppikirjoja (samoin kuin laajempaa tiedeviestintää) voidaan rahoittaa esimerkiksi akateemisen tutkimusrahoituksen osana.

3. Tukea tarvitaan koko kirjan arvoketjulle, niin tekijöille kuin suomalaisille tiedekustantajille. Tukimuotoja kehitettäessä on otettava huomioon niin sähköinen kuin painettu julkaiseminen sekä hybriditeokset. Myös akateemisten oppikirjojen laadukas suomentaminen on otettava tuen piiriin. Kansainvälistä levitystä ja kääntämistä (tavallisimmin englanniksi) on tuettava.

4. Oppikirjojen tutkimusta ja tuotekehitystä on tuettava. Myös alan akateemista opetusta on lisättävä. Kirjojen kirjoittaminen on usein ryhmätöitä; siinä tarvitaan useita eri alojen ammattilaisia (kirjoittaja-asiantuntijoiden lisäksi terminologeja, kielenhuoltajia, kuvittajia, teknisiä toimittajia, verkkotoimittajia).

5. Akateemisia oppikirjoja kirjoitetaan, lokaloidaan, käännetään, ajantasaistetaan, toimitetaan. Nämä erilaiset toimet on otettava huomioon sopimusten ja tekijänoikeuksien hallinnoinnissa. Tekijöiden on saatava neuvoja sopimusten teossa.

6. Euroopan unioni ja Unesco ovat esittäneet vaatimuksia ja suosituksia opetuksen ja opetusmateriaalien avoimuudesta. Tasa-arvoinen pääsy koulutukseen ja tietoon on demokraattisen yhteiskunnan edellytys. Tiedon avoimuutta ei tule kuitenkaan mahdollistaa kyseenalaistamalla tekijöiden oikeutta teoksiinsa. Tarvitaan yhteiskunnan toimia ja suunnitelmia siitä, miten avoimuus turvataan (tämä liittyy komission asiakirjaan ”Open educational resources”).

7. Akateemiset oppikirjat eivät ole vain yliopisto-opetuksen osa. Monilla aloilla akateemisia oppikirjoja voidaan käyttää myös työelämän täydennyskoulutuksessa. Kirjat ovat siis laajemmin osa yliopistojen yhteiskunnallista vuorovaihtusta.

Kirjoittaja on kasvatustieteen tohtori ja kirjoittajakouluttaja.

Selvitys toimenpidesuosituksineen on luettavissa Suomen tietokirjailijat ry:n verkkosivuilta <http://www.suomentietokirjailijat.fi>